

Vooruit met
veel verleden
GESCHIEDENIS
VAN DELFT
VANAF 1795

2

INGRID VAN DER VLIS

W BOOKS

Rabobank

Deze uitgave is tot stand gekomen mede dankzij de bijdragen en medewerking van:

E B H Elshof Advocaten
Nota Bene Communicatie
Rodi Media
Stichting d'Oultremont – Hofje van Almonde
Webtechniek
Westvest Netwerk Notarissen

COMPAGNIE VAN DELFT
de heer en mevrouw Van Bergen-Schuijt
de heer en mevrouw Claassen-Dales
ir. G.K. Kok en mw. drs. A. Ekkelkamp
de heer en mevrouw Ligteringen-Kat
dr. H.C. van der Mandele
de heer en mevrouw Merens-Riedstra
mr. W.M.F. Oosterhuis
dr. M.A. Verschuijl

OVERIGEN
Familie de Fraiture-Koch
H. Zonderland
en vele anderen

INHOUD

Woord vooraf 9

Inleiding 10

1 Geen stille nette plaats (1795-1842) 12

1.1 Revolutie 15

De plateelschilderknecht en de regent 16

De patriotten trekken op 19

Terug naar het Oranjekamp 21

Het eerste jaar van de Bataafse Vrijheid 23

Paape versus Teding van Berkhout 26

Einde van de Bataafse revolutie 29

Franse bezetting 30

Oranje aan de macht 32

Ouderwetse degelijkheid 34

1.2 Kerkelijke vernieuwing 35

Einde heersende kerk 35

Een katholieke stem in het stadsbestuur 38

Christo Sacrum, een oecumenisch experiment 40

Orthodoxe christenen 42

Katholieke trots 42

1.3 Economische malaise 44

Armoede troef 45

De gekrompen stad 46

Minder macht 48

Een lege stadskas 49

Weldadig werk in Drenthe 50

1.4 Militairen als motor 51

Koninklijke geste 51

Nieuwe nijverheid 54

Oude succesnummers 56

Boter, kaas en spoeling 58

Centrum 59

Meer Delftenaren 61

1.5 Groeiende ambities 62

Vertrek van de officieren 64

Nieuwe kansen 65

Onderhoud van de stad 67

Afbraak van de stadspoorten 69

Meer elan gewenst 70

Daadkracht beloond 72

1.6 Besluit: Meer dan een ingeslapen nederzetting 74

2 Traag maar gestaag vooruit (1842-1885) 76

2.1 Voortvarend beleid 78

Aanleg van de spoorlijn 79

Toren te koop voor afbraak 81

Meer invloed voor de burger 85

Van liberaal katholiek naar conservatief protestants 86

2.2 Nieuwe verantwoordelijkheden 89

Armenzorg 90

Een strikte interpretatie van de Armenwet 91

Aardappeloproer 93

Werkinrichting 95

De strijd tegen de cholera 97

Een vroege gezondheidscommissie 100

Gasthuizen 101

2.3 Werken aan een aantrekkelijke stad 102

Nieuwe vervoersmiddelen 103

Opknapbeurt 106

Monumentaal Delft? 107

2.4 Koninklijke Akademie als wondermiddel 110

Financieel nuttig 110

Ordeproblemen 111

Het Delftse monopolie 113

Tijdelijke sluiting 115

Doorstart van de technische en de Indische opleiding 118

Polytechnische School 119

2.5 Veranderende verhoudingen 122

Behoud accijnzen 123

Onderwijs als struikelblok 125
Liberaal intermezzo 127
De gemeente als bedrijf 129
Woningbouw 133
Gemeentelijke gezondheidszorg 135

Zichtbare verzuiling 136
Confessioneel bewustzijn 138
Weer geld naar onderwijs 140
Indische Instelling gesloten 142

2.6 Besluit: Klaargestoomd voor de industrialisatie 144

3 Techniek als smeerolie (1885-1918) 146

3.1 Tijd van de ingenieur 149

Gist, parfum en spiritus 150
De Delftsche Nijverheid 152
Sociaal ondernemer 154
Fabrieksmoeder Agneta 156
Imperium 160
Veranderend landschap 162

3.2 Industriestad 164

Toegenomen koopkracht 165
Van familiebedrijf naar moderne onderneming 168
Ingenieur komt, militair gaat 171
Technische Hogeschool 173
Ons kent ons 175
Wat de industrie wenst 176

3.3 Culturele kruisbestuiving 179

Verenigde studenten 180

Levendigheid 181
Stadsdoelen 182
De sportieve student 184
Techniek en kunst 187
De Porceleyne Fles 190
Ambachtelijke kunst 191

3.4 Delft wikt, nijverheid beschikt 194

Een arbeiderspartij van studenten 194
Oranjegezind tegen de socialisten 196
Sterke vrouwen in een mannenbolwerk 198
Schuldenlast 200
Volkshuisvesting 202
Opvang van Belgische vluchtelingen 205
Conflict 207
Voedseltekort 210

3.5 Besluit: De rijen gesloten 211

4 Oranje boven (1918-1946) 214

4.1 De lasten en lusten van veel verleden 217

Delfts beroemde zonen 217
Verfraaiingsvereniging Delfia 220
Museumkwartier 222
Een dagje Delft 223
Oranjestad 225

4.2 Zelfbewuste stadsuitbreiding 228

Een nieuwe burgemeester in een moderne stad 230
Tramkwestie 235
Grootstedelijke allure 239
Vrijtijdsbesteding tussen beide wereldoorlogen 242
Kleinsteedse debatten 245

4.3 Wankel evenwicht 247

Proeve eener economische beschrijving 248
Groenteveiling 249
Marktfunctie verwatert 250

Ondernemen in crisistijd 253
Op zoek naar werk 259
Politieke reactie 261
Beschermd door de bedrijven 263

4.4 Stad in oorlog 265

Slag om Ypenburg 265
Bezetting 266
Joodse gemeente 269
Staking 270
Een hopeloos geval 271
Meer repressie 274
Codenaam Bacinol 275
Honger 279
Bevrijding 281
'Het Tuighuis' 283

4.5 Besluit: Alles weer terug bij het oude 284

5 Tegen de klippen op (1946-1971) 286

5.1 Sociale en culturele wederopbouw 288

Socialistische doorbraak 289

Verdeeld als vanouds 293

Van de wieg tot het graf 297

Culturele infrastructuur 300

Museum Prinsenhof 303

Groene recreatie 304

Nulbeweging 305

5.2 Van behoedzaam naar onstuimig 308

Delftse School 308

Woningnood en studentenbarakken 311

Te bescheiden woningbouw 312

Spoorwegplan 314

Komplan 316

120.000 Inwoners 320

5.3 Expanderende economie 323

Nijvere industrie 323

Gastarbeiders 326

Ruimte nodig 328

Het Schieplan 330

TH en TNO 331

Winkeliers 334

5.4 Grenzen aan de groei 336

Stadsschoon 336

Einde aan culturele tradities 338

Opstandige jongeren 340

Muziek uit Delft: een kleine greep 342

Bouwkundige proeftuin 345

Auto's, auto's, auto's 347

Milieuvervuiling 349

5.5 Besluit: Met een klap tot bezinning gekomen 351

6 Op twee sporen (1971-2015) 354

6.1 De stad op de schop 356

Keerpunt 358

Stadsvernieuwing 359

Bouwen voor de buurt 362

Creatieve verkeersoplossingen 365

In de Veste 368

6.2 De veranderende stedeling 370

Politieke vernieuwing 370

Multiculturele stad 377

't Koetsiertje 381

Ruimte voor geloof 382

Ontzuiling van de zorg 386

6.3 Einde van een industriestad 390

Faillissementen en fusies 390

Veranderend straatbeeld 395

6.4 Toerisme of kennis 397

Beschermde stadsgezichten 397

Oude Stad 401

Technische Universiteit 405

Kennisstad 408

Twee gezichten 411

6.5 Tussen servet en tafellaken 415

Oostland-Westland 415

Regionale samenwerking 418

Woningvoorraad 419

Uitbreiding 421

Wonen in Delft in de 21ste eeuw 422

6.6 Besluit: Sluitstuk Spoorzone 425

Afkortingen 429

Noten 430

Literatuur 444

Illustratieverantwoording 449

Register 450

Colofon 456

1

Geen stille nette plaats

(1795-1842)

‘Deze stad is uitzonderlijk saai.’ Met deze opmerking van de Engelse schrijver en reiziger Samuel Ireland moest Delft het in 1789 doen. In Delft woonden volgens Ireland hoofdzakelijk mensen die voldoende fortuin vergaard hadden om zich uit de zaken terug te trekken en zich verder ‘muisstil in de wereld’ te houden.¹ De Vierde Engels-Nederlandse Oorlog (1780-1784) lag nog vers in het geheugen, dus een sneer van een bezoekende Engelsman hoeft niet al te veel verwondering te wekken. Delft had de schijn echter ook tegen. Het inwonertal van ruim 24.000 aan het eind van de zeventiende eeuw was fors gekrompen. In 1795 waren er 14.099 bewoners in Delft en 2.240 in Delfshaven. Het was dan ook geen op zichzelf staande constatering. Veel negentiende-eeuwse reizigers memoreerden het rijke verleden van Delft, maar hulden zich in vaagheden als het de moderne tijd betrof. Ze hadden het over rustige straten, stille inwoners en rentenieren-de mannen die zich het liefst terzijde hielden. Delftenaren en historici namen hierop voortbordurend de saaiheid en stilte als typische kenmerken van het negentiende-eeuwse Delft over.²

Het imago van vergane glorie bleef decennialang aan Delft kleven, nog eens benadrukt in de mateloos populaire *Camera Obscura* (1839) van Nicolaas Beets. Onder het pseudoniem Hildebrand schreef de auteur over een stad met een slaperig imago, het perfecte decor voor een verhaal over gebrek aan daadkracht. De door hem opgevoerde familie Stastok woont in ‘de stad D.’ met diverse praalgraven, twee grote kerken, weilanden rondom, een vleeshal en een vismarkt. Niet meer dan een ‘stille nette’ plaats en duidelijk herkenbaar als Delft.³

Kijkend naar wat er werkelijk in deze periode gebeurde, kan echter moeilijk van stilte gesproken worden. Integendeel: Delft liep voorop tijdens de revolutionaire jaren van de Bataafs-Franse periode, op het kerkelijke vlak was er volop geraas en ook in de jaren van het nieuwe koninkrijk timmerde de stad alweer aan de weg. Hoewel de teruggang in de nijverheid gevoeld werd, was Delft niet zo’n economisch achtergebleven gebied als wel gesuggereerd is. De marktdagen waren allerm minst stil en het herbergen van militairen en hun werkzaamheden ging uiteraard niet zonder lawaai gepaard. Als klap op de vuurpijl wist dat stilstaande Delft zelfs de prestigieuze Koninklijke Akademie binnen te halen.

Het wordt tijd om het beeld te nuanceren. Delft was aan het begin van de negentiende eeuw inderdaad kleiner en armer dan voorheen, maar zeker niet zo saai en geruisloos als men dacht.

Bij Archief Delft voeren vrijwilligers historische gegevens in de computer in, zodat die via internet kunnen worden geraadpleegd. Archiefzorg is een van de verworvenheden van de Bataafs-Franse tijd. In 1802 werd de eerste ‘archivarius’ van de Bataafse Republiek benoemd. In de loop van de negentiende eeuw zette de ene na de andere stad een eigen archiefdienst op, zoals Delft in 1859. Sinds 1918 zijn archieven wettelijk openbaar voor iedereen.

Voor al aan de oostzijde voldeed Delft rond 1800 volledig aan het beeld van een rustige, ingedommelde stad. Met zijn smalle ophaalbruggetje stak de Koepoort schril af tegen de machtige poorten van de grote verkeersaders – de Schie, de Vliet en de Buitenwatersloot. Op dit schilderij van C. van Koetsveld (1770-1810) is goed is te zien hoe de stadsbuitenweg werd gebruikt om te flaneren.

1.1 REVOLUTIE

De roem en rijkdom van de Republiek waren in de tweede helft van de achttiende eeuw verleden tijd. Engeland overvleugelde Holland als handelsnatie, waardoor de werkgelegenheid continu afnam. Het uitbreken van de Vierde Engels-Nederlandse Oorlog was de druppel die de emmer deed overlopen. De uitvoer stakte en de Republiek stond te kijk. De tot dan toe bescheiden kritiek op de machthebbers mondde uit in een openlijk debat waarin gewone burgers zich mengden.

Stadhouder Willem v had geen overtuigend antwoord op de problemen en kwam onder vuur te liggen, evenals de tot zijn kring behorende regenten in de stadsbesturen. Verlichtingsideeën uit Frankrijk en toegenomen zelfbewustzijn onder de rijke burgers zorgden voor het ontstaan van een nieuwe politieke groepering: de patriotten. Handelaren, ambachtslieden en vooruitstrevende regenten vonden elkaar in hun pleidooi voor een sterkere nationale economie waarin het fabriceren en verkopen van Hollandse waar voorop moest staan. Deze nieuwe aanpak moest werkgelegenheid voor de armen, en handel voor de rijken genereren. De patriotten wensten meer inspraak in het beleid om dit te bewerkstelligen. Zij richtten zich tegen de zittende macht van de stadhouder en zijn vertrouwelingen: de orangisten. De twee partijen kwamen lijnrecht tegenover elkaar te staan en zouden de komende decennia de strijd om de macht uitvechten.

De plateelschilderknecht en de regent

De nationale troebelen gingen Delft niet ongemerkt voorbij. Vooral de plateelnijverheid en de textielsector hadden te lijden onder de Engelse concurrentie. Bedrijven gingen failliet waardoor veel Delftenaren zonder werk kwamen te zitten. De behoefte aan inspraak groeide onder de burgers, die zich daartoe onder meer verenigden in intellectuele genootschappen. Belangrijk voor hen was ook een eerlijker verdeling van stedelijke ambten. Katholieke Delftenaren mochten geen openbare functies bekleden, evenmin als leden van kleine protestantse kerken dat was toegestaan. Vooral het mijden van roomse kandidaten ging wringen in een stad waar bijna een derde van de inwoners katholiek kerkte.

Deze door Johannes Jelgerhuis vervaardigde tekening van het grafmonument voor Hugo de Groot in de Nieuwe Kerk (1828) ver-raadt weinig over het revolu-tionaire karakter ervan bij de onthulling in 1781. De Delftse beeldhouwer Hermanus van Zwoll ontwierp het gedenk-teken op verzoek van de familie De Groot. Dit eer-betoon aan een Delftenaar, die allengs was gaan gelden als de ultieme tegenstrever van de Oranjes, wakkerde het groeiend zelfbewustzijn van de Delftse patriotten aan.

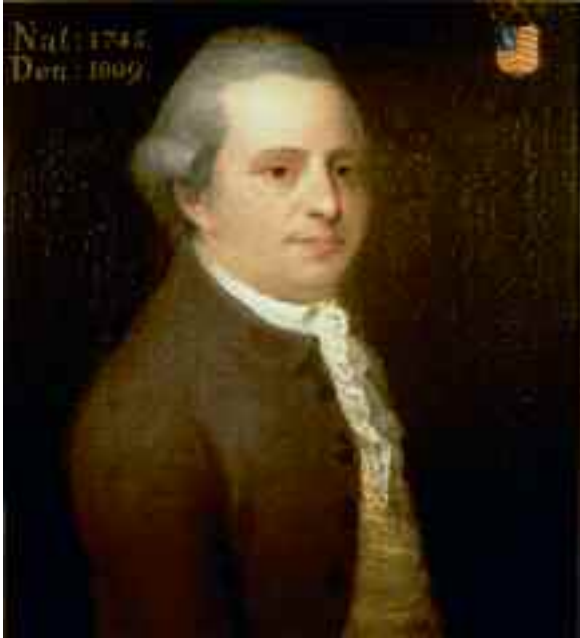

Een eerste signaal klonk in Delft op 15 februari 1781. Op die dag vond in de Nieuwe Kerk, vlak naast de graftombe van Willem van Oranje, de onthulling plaats van een nieuw gedenkteken. Niet voor hem of een andere telg van de Oranjedynastie, maar voor een man die juist in deze jaren naar voren werd geschoven als hun tegenpool: de door de Oranjes verdreven Hugo de Groot. Overleden in 1645 en daarna nauwelijks herinnerd in zijn geboortestad, maar door de politieke ontwikkelingen nu volop in de aandacht. De patriottisch gezinde Wybo Fijnje weidde in zijn *Hollandsche Historische Courant* met graagte uit over het burgerinitiatief om deze grote Delftse zoon te eren, het prototype van een intellectuele burger en nog remonstrants ook.⁴ Aanhangers van de stadhouder konden dit niet anders dan als provocatie opvatten, en zo was het ook bedoeld. Fijnje behoorde tot de uitgesproken patriotten van zijn tijd.

In 1781 brak niet direct de revolutie uit. Delft liep zich wel warm voor een aantal oproerige jaren. Binnen een enkele generatie, in krap dertig jaar tijd, veranderde het politieke bestel diverse malen drastisch. Pas onder het nieuwe Koninkrijk der Nederlanden ontstond in 1813 een werkelijk stabiele situatie. Dat alles wisten tijdgenoten uiteraard niet. Elke verandering kon de definitieve nieuwe orde inluiden. Vanwege het komen en gaan van stedelijke machthebbers is het verleidelijk om iedereen met naam en toenaam te memoreren. Dit doet echter weinig recht aan de bonte stoet individuen en zou noodgedwongen slechts een opsomming blijven. Om een betere indruk te krijgen van de onzekerheid van het politieke bestaan in deze jaren ligt de focus hier op slechts twee politiek actieve Delftenaren: de dichtende plateelschilderknecht Gerrit Paape en de rijke regent Willem Hendrik Teding van Berkhout. Zij waren beiden van begin af aan bij de omwentelingen betrokken en speelden zowel in Delft als op het nationale toneel een belangrijke rol. De mannen behoorden tot de verlichte patriotten. Zij hadden vergelijkbare idealen en stonden aan dezelfde kant, toch liepen zelfs hun ervaringen ver uiteen.

Willem Hendrik Teding van Berkhout (1745-1809) stamde uit een vooraanstaand geslacht. Van jongs af aan was duidelijk dat hij een plaats van betekenis in de lokale politiek zou innemen. Na zijn studie rechten wijdde hij zich aan maatschappelijke taken, zoals het beheer van liefdadige fondsen. Net als zijn vader sprak hij als schepen recht in de stad en werd hij benoemd tot havenmeester, waardoor hij verantwoording droeg binnen de lokale politiek. Op dertigjarige leeftijd was hij dan ook al lid van de veertigraad of vroedschap, het gezelschap dat de bestuurlijke functies binnen de stad verdeelde. Teding van Berkhout was getrouwd met Maria Agatha van Kretschmar en woonde op Oude Delft 169, het Wapen van Savoyen. Naast dit luxueuze pand in de binnenstad bezat het echtpaar het buitenhuis Pasgeld bij Rijswijk. Teding van Berkhout behoorde onmiskenbaar tot de bestuurlijke toplaag van de stad. Dat nam niet weg dat deze handelaar met een flink fortuin naar verandering verlangde. De vernieuwingen die de patriotten voorstonden, spraken hem zeer aan. In de vroedschapsvergaderingen liet hij geregeld van zich horen met 'aantekeningen' en 'protesten' tegen het gevoerde beleid.⁵

Gerrit Paape (1752-1803) groeide op in het kinderrijke gezin van een kleermaker aan het Oosteinde, in een eenvoudig huisje. Toen hij dertien jaar oud was, kwam hij als plateelschilderknecht in de leer bij een van de plateelbakkerijen in de stad. Hij maakte van nabij de aftakeling van deze tak van nijverheid mee en raakte zijn werk kwijt. Paape schreef echter ook van jongs af aan gedichten en werd als twintiger ontdekt door het kunstlievend genootschap

Willem Hendrik Teding van Berkhout was nog geen veertig jaar oud toen Niels Rode hem in 1782 portretteerde, wellicht om zijn uitverkiezing tot schepen te memoreren. We zien hier een man op het toppunt van zijn carrière, die gewend was mee te beslissen over de koers van de stad. Zijn vader was burgemeester van Delft geweest en familieleden zaten al sinds de Reformatie in stadsbesturen van diverse Hollandse steden.

Nadat de koning van Pruisen de patriottenrevolutie in de kiem had gesmoord, moesten de patriotse voorlieden het land ontvluchten. Gerrit Paape bracht zijn ballingschap voornamelijk schrijvend door. Onder het pseudoniem dr. J.A. Schasz publiceerde hij in 1788 *Reize door het Aapenland*. Het is een politieke satire die nog altijd niet geheel is verklaard. Een jaar later verscheen een soort vervolg, *Het land der willekeurigen*, met dit portret van Schasz alias Paape.

Kunstliefde spaart geen vlijt uit Den Haag. Het was voor hem de opstap naar een bijbaan als schrijver en dichter; hij schreef met succes voor diverse gelegenheden. Toen het Haagse gezelschap hem te duur en te kritisch werd, zegde hij zijn lidmaatschap op. Paape trouwde met Maria van Schie en wist naast de inkomsten uit een baantje als bediende bij de Kamer van Charitate, de plaatselijke armenzorginstelling, een schamele boterham te verdienen met zijn gelegenhedsverzen.⁶

Via een van deze verzen kwamen Paape en Teding van Berkhout met elkaar in aanraking. Teding van Berkhout was een van de eerste twee directeuren van de Delftse afdeling van het deftige patriottische genootschap de Oeconomische Tak. Paape maakte een vers ter gelegenheid van de oprichting van dit gezelschap, dat pragmatische oplossingen zocht om het verval van de handel tegen te gaan en om de nijverheid een impuls te geven. Voorlopig bleven de twee mannen op verschillende wijze ijveren voor hun idealen. Teding van Berkhout vergaderde met de andere heren van stand bij de Tak en bij de Maatschappij tot Nut van het Algemeen, Paape legde zich steeds meer toe op revolutionair getinte bijdragen. Omdat laatstgenoemde als dichter enige bekendheid verwierf, kwam hij wel vaker met hooggeplaatste stadsgenoten in aanraking. In 1779 richtte Paape het dichtlievend gezelschap *Tot nut van elkander* op, samen met boekhandelaar Gerardus Verbeek, Maximiliaan 's-Gravesande en diens echtgenote Anna van der Aar de Sterke.⁷ Met leden als Jacob Hendrik Onderdewijngaart Canzius, literator-kunstenaar Isaac van Haastert en predikantsvrouw Susanne Olympe l'Ange verkeerde Paape er onder de culturele elite van de stad.

De patriotten trekken op

Hoewel de actie rond het graf van Hugo de Groot niets te raden overliet, kwam de revolutie in Delft niet snel van de grond. Het vlugschrift *Aan het volk van Nederland*, dat in september 1781 in veel steden de stoot tot actie gaf en ook in Delft verspreid werd, kreeg hier geen vervolg. Toen de, op dat moment nog, anonieme auteur Joan Derk van der Capellen tot den Pol opriep om als ware patriotten de burgers te bewapenen, hadden de Delftenaren daar weinig boodschap aan. Zij maakten zich in deze jaren veeleer druk om de instortende plateelhandel en rekenden nog op een politieke oplossing van hogerhand. Het maakte hen niet of uit die nu kwam van de stadhouder of van de Delftse heren van de wet, het college van schout, burgemeesters en schepenen. Als burgers hadden zij er toch niets over te zeggen.⁸

Terwijl in steden als Dordrecht en Leiden de eerste burgercorpsen al enkele maanden een feit waren, vergaderden ontevreden Delftse burgers in december 1783 voor het eerst over de oprichting van zo'n schutterij. Onder aanvoering van boekhandelaar, vroedschap en oud-luitenant Gerardus Verbeek smeedden zij plannen voor het Genootschap van Wapenoefening met als weinig verhullende spreuk 'tot herstel der Delftsche schutterij, voor vrijheid en vaderland'. Gerrit Paape was als goede vriend van Verbeek bij de plannen betrokken, maar nam als eenvoudige burger nog geen deel aan de besprekingen.⁹ Het Genootschap vormde duidelijk een aanval op de schutterij, die volgens deze burgers in betreuenswaardige staat verkeerde. Net zo deplorabel als de situatie van de stad Delft volgens hen ook was. Het was tijd voor een nieuwe impuls.

In januari 1784 moesten de heren van de wet met tegenzin de 'ijver en vigilantie' van Verbeek en zijn mannen honoreren en zegden zij het gebruik van een schutterskamer toe. Het Genootschap was een feit en stond open voor alle gelijkgestemde burgers. Uit het dichtge-

Op deze schotel van plateel, gemaakt tussen 1780 en 1800, is de Nederlandse maagd afgebeeld. In haar rechterhand heeft zij een speer met daarbovenop een hoed, een oud symbool voor vrijheid. Het verwees naar de Romeinse oudheid, toen vrijgelaten slaven het recht hadden om een hoed te dragen. Het symbool is ook gebruikt in het grafmonument van Willem van Oranje: een van de hoekbeelden is de Gouden Vrijheid, getooid met een hoed. De prins had immers gestreden voor de bevrijding van de Republiek van het Spaanse gezag. In de patriottentijd stond de hoed symbool voor de vrijheid van de burger, die niet langer onderhorig wilde zijn aan de regenten en de stadhouder.

nootschap *Tot nut van elkander* was Gerardus Verbeek al betrokken, nu volgden Maximiliaan 's-Gravesande en andere notabelen, zoals Christiaan van Beresteyn, Franc en Aalbrecht van der Burch, Iman Cau, Jan Anthony van Heemskerk, Jan Nicolaas van Kretschmar en Jacob van Vredenburg. Ook de echtgenote van Willem Hendrik Teding van Berkhout stond als sympathiserend lid op de lijst, en aangenomen mag worden dat haar man zich eveneens aansloot. In ieder geval van de partij was Gerrit Paape, die nu van de zijlijn naar het middelpunt van de revolutie trok. Hij zou een van de meest betrokken bestuursleden worden en zette zijn dichtkunst voortaan bijna volledig in voor de politieke zaak: 'Dees pen zal in mijn vuist, voor u, voor 't vaderland, tot aan mijn jongste snik, al schrijvende exerceeren.'¹⁰

Prominente oud-leden van de schutterij zagen de populariteit van het Genootschap van Wapenoefening met lede ogen aan en deden hun beklag bij de burgemeesters. Hun klachten werden serieus genomen, al was het maar omdat de oud-schutters in de vroedschap zaten of er nauwe banden mee hadden. In april 1784 kwamen er tegenmaatregelen. Oprichter Gerardus Verbeek en de leden Leendert Steenwijk, Gijsbert Verhaast en Gerrit Paape werden bij de burgemeesters ontboden. Zij kregen te horen dat er een nieuw reglement voor de schutterijen was opgesteld, waardoor hun burgercorps niet meer nodig was. Het Genootschap gold als ontbonden. Opvallend detail: de vroedschap was niet unaniem in haar opstelling. Onder andere schepen Willem Hendrik Teding van Berkhout had niet ingestemd met het reglement.¹¹ Wat dit voor de onderlinge verhoudingen en sfeer binnen de stadsregering betekende, laat zich raden.

De bestuurders van het Genootschap legden zich niet bij de beslissing neer. Hoe kon een door vrije mensen opgerichte vereniging door anderen ontbonden worden? Om hun zaak kracht bij te zetten, dienden zij vanaf nu eindeloze reeksen verzoekschriften in. De burgemeesters besloten, als reactie hierop, niet meer alles naar de complete vroedschap door te sturen. Een weinig democratische beslissing, die ook in eigen kring op weerstand stuitte. Willem Hendrik Teding van Berkhout nam er zelfs openlijk afstand van. Zijn relaas tegen deze beknutting van de vrije meningsuiting liet hij door de krant optekenen. Dat hij daarmee hoog spel speelde, was hem bekend. Nog geen jaar later moest hij zijn publieke ambten neerleggen.¹² De stadhouder koos alleen nog maar de hem trouw gezinde leden in de stadsregering en zette zo Teding van Berkhout en zijn medestanders buitenspel.

De poging om de stroom verzoekschriften in te dammen, werkte averechts. Delftse patriotten passeerden de stadsregering en stuurden hun rekestes nu rechtstreeks naar de Staten van Holland en West-Friesland. Vanuit hun nieuw betrokken Genootschapspand aan de Oude Delft, tegenwoordig nummer 69, wierpen zij zich met steeds meer succes op als officiële gesprekspartners. In het land begon de revolutionaire anti-orangistische toon vanuit Delft op te vallen. Gerrit Paape verwoordde met zijn scherpe pen het ongenoegen en gaf zo een extra impuls aan het snel radicaliserende patriottisme. Paape's verzen zorgden ervoor dat het Genootschap continu onder de aandacht bleef, en niet alleen in de raadszaal of burgemeesterskamer. De *Hollandsche Historische Courant* van sympathisant Wybo Fijnje fungeerde als spreekbuis.¹³

De Oranjegezinden gaven zich niet zomaar gewonnen. Zij lieten van zich horen met een door honderden Delftenaren ondertekende klacht over de onrust die de patriotten veroorzaakten.¹⁴ De stadhouder behaalde in januari 1787 nog een overwinning door de laatste sym-

pathisanten van het Genootschap uit het stadsbestuur te weren. Ondanks het machtsvertoon waren de verhoudingen danig gekanteld. Naast roergangers Paape en Fijnje opereerde vanuit Delft ook luitenant Adam Gerard Mappa; hij ontpopte zich als leider van een soort ‘revolutionaire wegenwacht’, die met dit legertje overal in het land druk uitoefende op de zittende regenten.¹⁵

Op 21 augustus 1787 greep het Genootschap de macht. Met hulp van Mappa en zijn mannen eisten de patriotten dat de burgemeesters een vroedschapsvergadering bijeenriepen. Elf zittende leden kregen te verstaan dat zij moesten vertrekken. Bij deze ‘remotie’ werden zij vervangen door patriotten als Reyer van den Bosch en Willem Buys. De eerder afgezette Teding van Berkhout en de luidruchtige Paape hadden het voor het zeggen, de revolutie was nu een feit. ‘Delft gelijkt Delft niet meer’, zoals de *Hollandsche Historische Courant* voldaan noteerde. Dat konden de afgezette orangistische raadsleden met tegenzin beamen: ‘Delft scheen nu geheel veranderd te zijn, daar het anders zeer stil is, was het overal vol volks.’¹⁶

Terug naar het Oranjekamp

De verandering was maar van korte duur. Leden van de oude garde popelden om de door hen geroemde rust in Delft te herstellen. Ze werden op hun wenken bediend. Het leger van de Pruisische koning, de zwager van Willem V, trok nog geen maand later bij Gelderland de grens over en zou spoedig in het westen arriveren. Delftse patriotten gingen in september ’s nachts nog op pad om Oranjegezinde regenten aan te houden. Mannen als Hermannus Johannes van Royen, Alexander Willem van Hoecke, Binke Lambrechts, Jacob Hendrik Onderdewijngaart Canzius en stadssecretaris Jan Lodewijk de Bruijn – die alle reeds als stadsregeerders uit hun functie waren gezet – werden van hun bed gelicht en in bewaring gesteld. Het was een laatste stuiptrekking van de patriotten; hun burgerleger was niet bij machte de Pruisische troepen te weerstaan. Enkele dagen later vertrokken de meeste patriottische Genootschappers samen met het legertje van Mappa in alle vroegte uit de stad. Zonder strijd ging Delft weer over naar het Oranjekamp. Vlaggen gingen uit en oranje kokardes werden opgespeld om de nieuwste omwenteling te vieren.¹⁷

De rust was met dit vlagvertoon niet weergekeerd. Vier- tot vijfhonderd Haagse Oranjegezinde ‘muitelingen’ trokken door de stad om de onrust van de laatste maanden te wreken. Langs de door patriotten vaak bezochte herbergen De Koetswagen aan de Haagweg en Het Zwarte Paard en De Gouden Molen aan het Noordeinde kwamen zij de binnenstad in. Het sociëteitshuis van het Genootschap aan de Oude Delft werd geplunderd, net als het woonhuis van Teding van Berkhout verderop aan die gracht. Zijn buitenplaats Pasgeld in Rijswijk kreeg ook bezoek, maar daar bleef de schade beperkt tot de wijnkelder. Ook de bedienden van Wybo Fijnje in zijn huis Het Wapen van Holland op Oude Delft 73 (tegenwoordig De Witte Roos) wisten de wraaklustigen met drank om de tuin te leiden. Niet iedereen kon de plundersaars echter met alcohol tevreden stellen. Bij Genootschapsbestuurslid Joost Vrijdag gingen de plundersaars ver over de schreef. Ze mishandelden zijn kind zo, dat het ‘voor altoos ongelukkig’ zou blijven.¹⁸ Het was een vorm van eigenrichting die in meer steden voorkwam.

Nadat het stadsbestuur was gezuiverd van patriotten kwam het dagelijks leven weer op gang. Degenen die openlijk de strijd van de patriotten hadden gesteund, waren vertrokken.

In de jaren 1780 hadden patriotten met hun gewapende burgercorpsen enige tijd de dienst uitgemaakt. Toen stadhouder Willem v eenmaal weer redelijk stevig in het zadel zat, werden de schut-terijen in ere hersteld. Die van Delft kreeg in 1790 een nieuwe ordonnantie. Er kwamen als vanouds vier kwartieren, herkenbaar aan een groen, oranje, wit of blauw vaandel. Elk vaandel bestond uit vier rotten van veertig mannen, onder wie de 'rondassier', de drager van het ronde schild met de herkenningstekens van het rot. Dit is de rondas die dat jaar werd gemaakt voor het tweede rot van het derde kwartier ofwel het witte vaandel. Het draagt de wapens van Holland, Delft en Oranje. De tekst onderaan (*Virtus antiqua Batav[or]um*) is Latijn voor 'de oude deugd der Bataven' en verwijst naar de mythische en heldhaftige voorouders van de Nederlanders.

De belangrijkste leiders werden bij verstek veroordeeld tot eeuwige verbanning. Teding van Berkhout week met zijn gezin uit naar Dordrecht, Paape kwam via Amsterdam in Antwerpen terecht en Mappa vluchtte naar Parijs. Patriotten uit lagere regionen bleven in de stad en hielden zich koest of bekenden zich te hebben laten meeslepen door de gebeurtenissen. Vanaf februari 1788 werd amnestie verleend aan het merendeel van de patriotten. De stadsregering wilde een streep onder alles zetten. "t Is hier thans alles in order, en de stilte heerscht aan alle kanten', zo lazen de Delftenaren in *De Nassausche en Pruisische Couriers in Compagnie*. Dat was een prinsgezind weekblad dat de leemte van de *Hollandsche Historische Courant* van de ook uit Delft verbannen Wybo Fijnje opvulde.¹⁹

Het bleef inderdaad enige tijd rustig, maar de roep om democratie was nog niet geweken. De volgende revolutie vond in Frankrijk plaats, waar op 14 juli 1789 de burgers de macht grepen en een democratische republiek uitriepen. Deze daad leidde binnen een paar jaar tot een keten van omwentelingen, die tot een bloedige ontknoping kwamen. Koning Lodewijk xv i werd onthoofd, aan de vooravond van een periode die later als de Terreur bekend zou komen te staan. De ontzetting over deze tot dan toe onmogelijk geachte daad bereikte ook de Republiek, waar sommige patriotten dergelijk geweld vreesden, maar andere op zo'n doorbraak hoopten. Gerrit Paape behoorde tot die laatste groep.

Paape maakte in Frankrijk kennis met de strijdlustige Herman Willem Daendels, die in het kielzog van het Franse leger meewerkte aan de ‘bevrijding’ van de Republiek. Paape werd zijn persoonlijk secretaris. Het revolutionaire leger trok in 1793 naar het noorden om daar onder meer Breda te bevrijden van de Pruisen. Dat die stad daarmee ook bevrijd was van de stadhouder werd niet zo gevoeld, want deze werd nog maar door weinigen serieus genomen. Hij gold steeds meer als een marionet van zijn machtige zwager en het – op handelsgebied – concurrerende Engeland. De bevrijding was ook maar van korte duur. Al na enkele maanden moest het verzwakte Franse leger zich terugtrekken.²⁰

In de zomer van 1794 trok het Franse leger, nu onder leiding van Jean-Charles Pichegru, wederom naar het noorden en deed een succesvolle aanval op 's-Hertogenbosch. Paape en andere patriotten juichten mee met de revolutionaire ‘bevrijders’. Bewoners hadden alleen maar last van de belegering, het gebrek aan voedsel en de meute arme soldaten. Het Armweeshuis in Breda zond om die reden een groep van 25 weeskinderen naar Delft. Hier werden zij opgevangen door de Kamer van Charitate, die hen voor 30 stuivers per week onderdak zou geven.²¹ De kinderen bleven echter langer dan vooraf gedacht. Het zou tot begin 1795 duren voordat de revolutionaire legers over de bevroren linies konden doorstoten en de hele Republiek in hun macht kregen. Toen gooide stadhouder Willem v de handschoen in de ring; hij vluchtte op 18 januari naar Engeland.

Het eerste jaar van de Bataafse Vrijheid

De Bataafse Republiek was met hulp van de Franse legermacht dan toch een feit. De Delftse vroedschap, vanaf nu de ‘municipaliteit’, kwam op 21 januari 1795 bijeen en riep de vrijheid van godsdienst uit. Het ‘eerste jaar van de Bataafse Vrijheid’, zoals de heren het aankondigden, kon van start gaan. Er trad een nieuw stadsbestuur aan onder voorzitterschap van burger Willem Noodt met onder andere katholieke ondernemers als Adrianus Josephus van Berckel, Gerrit Hillen en Gerrit Kranendonk. Hun eerste zorg was het onderbrengen van Franse troepen, geen prettige boodschap voor bewoners die weinig trek hadden in verplichte inkwartiering van een stoet arme soldaten. Het leegmaken van drie turfschuren van de Kamer van Charitate lenigde enigszins de nood. Er kwam hierdoor plek vrij voor de Franse cavalerie en als bijkomend voordeel kregen de armste gezinnen in deze koude winter een extra turfuitdeling. Omdat er toch ook Franse soldaten ondergebracht moesten worden bij inwoners van de stad, druppelden de eerste klachten al een goede week na de omwenteling binnen.²²

De protesten pasten niet bij de overwinning van de nieuwe municipaliteit en de dankbaarheid die de Franse leiders verwachtten. Zij hadden de bewoners toch bevrijd? Generaal Dumonceau, de bevelhebber van het garnizoen, richtte zich in een proclamatie tot het volk. Hij stelde dat er een einde moest komen aan de ‘doodsche stilte, die in deeze stad heerscht en de werkelooze levenswijze’. Maar stil was het niet; de Delftenaren lieten juist van zich horen, alleen op een andere wijze dan hij zich had voorgesteld. De generaal verwachtte dat de bewoners zich eendrachtig zouden aansluiten bij de revolutionaire Fransen. Om die verbroedering vorm te geven, drong hij aan op een groot volksfeest waar symbolisch een vrijheidsboom opgericht zou worden.²³

De onvrede kwam vooral voort uit praktische problemen, zoals de gestage toestroom van

COLOFON

VOORUIT MET VEEL VERLEDEN Geschiedenis van Delft vanaf 1795

UITGAVE

WBOOKS, Zwolle
info@wbooks.com
www.wbooks.com
in samenwerking met
Stichting Geschiedschrijving Delft

TEKST

Ingrid van der Vlis, Vlaardingen

BEELDREDACTIE

Eelco Beukers, Utrecht

VORMGEVING

Marjo Starink, Amsterdam

© 2016 WBOOKS/Ingrid van der Vlis

Alle rechten voorbehouden. Niets uit deze uitgave mag worden verveelvoudigd, opgeslagen in een geautomatiseerd gegevensbestand, of openbaar gemaakt, in enige vorm of op enige wijze, hetzij elektronisch, mechanisch, door fotokopieën, opnamen of op enige andere wijze, zonder voorafgaande schriftelijke toestemming van de uitgever.

De uitgever heeft ernaar gestreefd de rechten met betrekking tot de illustraties volgens de wettelijke bepalingen te regelen. Degenen die desondanks menen zekere rechten te kunnen doen gelden, kunnen zich alsnog tot de uitgever wenden.

Van werken van beeldende kunstenaars aangesloten bij een CISAC-organisatie is het auteursrecht geregeld met Pictoright te Amsterdam.

© c/o Pictoright Amsterdam 2015.

ISBN 978 94 625 8094 7
NUR 693

COMITÉ VAN AANBEVELING

mr. M.A.P. van Haersma Buma, dijkgraaf Hoogheemraadschap van Delfland
prof. ir. K.C.A.M. Luyben, rector-magnificus TU Delft
ir. Th. J.O. Pehrson, Managing Director Festo BV
H. Schouten, CEO Royal Delft
ir. F. Teeuwisse, directeur DSM Delft
mr. drs. G.A.A. Verkerk, burgemeester Gemeente Delft

BESTUUR STICHTING GESCHIEDSCHRIJVING DELFT

mr. W.E. Merens, voorzitter
mr. D.J. van Doorninck, secretaris
R.J. Winkels, penningmeester
mr. N.P.O. Ruysch, lid
Mw. drs G.D. van Walsum-Kieft, lid
ir. J.E.J. van Bergen, lid
mw. N. Verschoor, lid
B. van der Wulp, adviseur

COMMISSIE FONDSSENWERVING

J. Rosier
mr. N.P.O. Ruysch
mr. H.V. van Walsum

GEMEENTE

ZUIDPOLDER

VAN

DIELFGAUW

WITPOLDER

LAGE ARTSWOUDSCHE

POLDER

Vooruit met veel verleden

Delft kampte in 1795 met een stoffig en ouderwets imago. Er leek weinig over van de invloedrijke derde stad van Holland, die in het eerste deel van deze stadsgeschiedenis centraal stond. In dit tweede deel wordt beschreven hoe Delft zich na een diepe inzinking opnieuw uitvond. Militaire nijverheid en de juiste contacten zorgden ervoor dat de stad in 1842 de Koninklijke Akademie verwierf. Deze voorloper van de Technische Universiteit maakte Delft in de negentiende eeuw tot een succesvolle industriestad. Delft timmerde aan de weg met bedrijven als de Gistfabriek en Calvé, en met instituten als TNO en het Waterloopkundig Laboratorium.

Delft veranderde in een bruisende stad met ruimte voor nijverheid en cultuur. Zelfs de bijna teloorgegangene plateelbakkersindustrie kwam met De Porceleyne Fles opnieuw tot leven. De Tweede Wereldoorlog veroorzaakte geen trendbreuk, Delft ging in de jaren vijftig juist voort op de ingeslagen weg. De industrie breidde nog verder uit met onder meer de Nederlandse Kabelfabriek en Machinefabriek Reineveld. Delftenaren maakten grootse plannen voor hun woonplaats, die zij deels konden realiseren door fikse stadsuitbreidingen. In Delft opgeleide architecten kregen de kans hier enkele bouwkundige proeftuinen te verwezenlijken. De woelige jaren zestig en zeventig lieten de stad niet onberoerd; een bevolking met zoveel jonge, mannelijke studenten moest wel veranderen. Het bleek een uitdaging de drang naar creatieve vernieuwing en modernisering te combineren met de toeristische grachtenstad die Delft eveneens was. De geschiedenis was immers nooit ver weg.

Dit boek vertelt het hele verhaal, over rijken en armen, jongeren en ouderen, gelovigen en ongelovigen, geboren Delvenaren en van elders afkomstige Delftenaren. Voor het eerst is de geschiedenis van Delft tot aan de jongste tijd beschreven, wetenschappelijk verantwoord en leesbaar voor iedereen. Vol nieuwe inzichten en met honderden, soms nooit eerder gepubliceerde afbeeldingen.

ISBN 978 94 625 8094 7

WWW.WBOOKS.COM